

ks. Julian Tarnawski

Nauczanie pasterskie Biskupa Anatola Nowaka w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w listach i kazaniach.

Listy pasterskie są formą nauczania biskupiego. Poruszają najczęściej aktualne tematy oraz starają się podać, przynajmniej ramowo, praktyczne wskazania dotyczące ożywienia i odnowienia życia religijnego w diecezji. Stanowią one podstawowe źródło dla poznania problematyki absorbującej biskupa w jego pasterskiej posłudze oraz najbardziej żywotne problemy nurtujące Kościół powszechny.

Pragnąc więc poznać prace biskupa Anatola Nowaka i ich uwarunkowania, musimy sięgnąć do jego pism pasterskich. Bierzemy pod uwagę nie tylko te pisma, które noszą tytuł „list pasterski”, ale także odezwy i orędzia, stanowiące głos biskupa w jakiejś ważnej sprawie. Nie włączono tutaj rozporządzeń, zarządzeń jak również odezw i orędzi, które mimo swego tytułu mają jedynie charakter komunikatu czy zaproszenia. Ograniczając się do wspomnianej kategorii dysponujemy 14 pismami pasterskimi z okresu przemyskiego (1924-1933)¹.

Aby właściwie zrozumieć nauczanie biskupa A. Nowaka poprzez listy pasterskie, należy wyjaśnić, że większość prac duszpasterskich w Kościele polskim było inicjowanych, koordynowanych i przeprowadzonych przez cały Episkopat Polski, który w związku z tym często występował do wiernych ze swoimi listami pasterskimi. Biskupi w swoich diecezjach wydają więc swoje listy przy różnych okazjach, jednak już nie powtarzają spraw ogólnych, jedynie w powiązaniu z założeniami Episkopatu podejmują dokładniejsze sprecyzowanie w konkretnych lokalnych warunkach. W odniesieniu do biskupa Nowaka będzie to dotyczyło takich spraw jak realizacja zadań Ligi Katolickiej, misji katolickich, roku jubileuszowego itp. Na tym tle dopiero wyraźniej będzie uchwytnie obfite i

¹ Znajdują się tylko 2 listy pasterskie w maszynopisie na Wielki Post r. 1926 i 1927. Archiwum Diecezji Przemyskiej (odtąd ADP). Teczka osobowa biskupa Anatola Nowaka nr 3, mps, bez sygn. Pozostałe zostały opublikowane w Kronice Diecezji Przemyskiej z lat 1924-1933.

różnorodne w swej tematyce nauczanie biskupa Nowaka poprzez słowa pasterskie.

Przeglądając „Kronikę Diecezji Przemyskiej”, będącą pismem diecezjalnym, należy stwierdzić, że na ogół tradycyjnie listy pasterskie biskupa A. Nowaka na Wielki Post były wydawane dwa miesiące wcześniej, ponadto nie ukazywały się każdego roku. Biskup A. Nowak w okresie przemyskim 1924-1933 wydał 3 listy na Wielki Post.

W pierwszym liście pasterskim na Wielki Post roku 1926, do czytania w Niedzielę Pięćdziesiątnicy „O przedłużeniu i rozszerzeniu na cały świat Wielkiego Jubileuszu na rok 1926”, biskup przemyski o .ł. nawiązuje do Roku Jubileuszowego ogłoszonego przez Ojca św. Piusa XI, który to rozporządzeniem swoim obchody Wielkiego Jubileuszu przedłużył na rok 1926². W liście tym podaje treść Konstytucji Apostolskiej, oraz zwraca się do duchowieństwa i wiernych w diecezji o modlitwy za tych, którzy odstąpili od wiary a „przeszli do jakiegoś niezależnego niby kościoła, albo na inne wiary fałszywe i nedorzeczne”. Oprócz tego omawia sprawy wiary takie jak: łaska uświęcająca, obojętność w rzeczach wiary, rozwiązłość obyczajów, rozerwalność małżeństw. Nawołuje do pokuty, aby wszyscy mogli dostąpić odpustu jubileuszowego³.

W drugim liście pasterskim na Wielki Post do odczytania 27 lutego 1927 roku zwraca się do wiernych diecezji przemyskiej z zachętą do uczczenia postu i przygotowania się do godnego obchodu wielkich tajemnic męki Pańskiej, śmierci i chwalebного Zmartwychwstania⁴. Listowi temu nadaje formę modlitwy, rozmowy z Jezusem w Najświętszym Sakramencie. Rozważając obecność Chrystusa w Eucharystii nawołuje wiernych do rozważań w podobny sposób tej tajemnicy, szczególnie w czasie Wielkiego Postu a także do rozmyślań obchodząc stacje Drogi Krzyżowej czy śpiewając „Gorzkie żale”⁵.

W trzecim liście pasterskim na Wielki Post roku 1928 (do odczytania z ambony w niedzielę Zapustną), nawiązuje do pamiątki czterdzie-

² A. [Nowak] bp, List pasterski na Wielki Post r. 1926, Kronika Diecezji Przemyskiej (odtąd KDP), 26/1926, z. 1, s. 22-29.

³ Tamże, s. 29.

⁴ A. [Nowak] bp, List pasterski na Wielki Post r. 1927, KDP 27/1927, z. 2, s. 39-46.

⁵ Tamże, s. 45.

stodniowego postu Pana Jezusa⁶. Przypomina w nim przepisy prawa kościelnego dotyczące obowiązku wstrzymania się od pokarmów mięsnych, publicznych zabaw, aby zachować skupienie i więcej czasu poświęcić modlitwie i uczynom pokutnym. Nawołuje także do rozważań Męki Pana Jezusa, będącej dla wiernych szkołą wszelkiej cnoty, a szczególnie pokory, cichości i cierpliwości; stwierdzając, że „dobry przykład równie skutecznie zawsze działa, niż piękne słowa, a przykład Pana Jezusa nieskończenie większą ma siłę, niż przykłady wszystkich świętych”⁷.

Co ćwierć wieku ogłaszano Rok Święty, zwany także Jubileuszowym, który w okresie rządów bpa A. Nowaka w diecezji przemyskiej przypadł na rok 1925, a obchodzony był w diecezji rok później. W przypomnieniu teologicznych podstaw oraz znaczenia Roku Świętego i warunków jego owocnego przeżycia służyły dwa listy pasterskie – „Polska pielgrzymka jubileuszowa do Rzymu” oraz „List pasterski na Wielki Post roku 1926”.

W związku z obchodami koronacji obrazu Najświętszej Maryi Panny Ostrobramskiej w Wilnie 2 lipca 1927 roku bp A. Nowak wydał odezwę do diecezjan: „W sprawie koronacji cudownego obrazu NP Ostrobramskiej w Wilnie”. Odezwa ta była okazją do przypomnienia dziejowej roli Matki Bożej w życiu narodu polskiego a także bodźcem do pogłębienia życia według zasad Chrystusowej Ewangelii⁸. W odezwie tej wyeksponował rolę Wilna w życiu katolickiej ojczyzny. Akcent maryjny jawi się w szeregu listów pasterskich, gdzie ogół spraw centralnych przedstawionych przez biskupa kończy często konkluzja o treści maryjnej.

Żywym akcentem w posłudze bp Nowaka był kult świętych patronów, poprzez których mamy dobry wzór w dążeniu do doskonałości. Wyrazem tego jest odezwa do diecezjan z marca 1927 roku „Módlmy się o kanonizację bł. Andrzeja Boboli”, w której przypomina postać męczennika i jej nieprzemijającą aktualność, a także kieruje słowa zachęty do rozwijania kultu świętych, jako tych, którzy w sposób najbardziej doskonały wprowadzali zasady Chrystusowej Ewangelii miłości Boga i czło-

⁶ A. [Nowak] bp, List pasterski na Wielki Post r. 1928, KDP 28/1928, z. 1, s. 54-57.

⁷ Tamże, s. 56.

⁸ A. [Nowak] bp, W sprawie cudownego obrazu NP. Ostrobramskiej w Wilnie, KDP 27/1927 z. 4-5, s. 131-133.

wieka⁹. Przygotowuje diecezję przemyską do kanonizacji bł. Andrzeja Boboli przez modlitwy i konferencje ascetyczne, szerząc w ten sposób kult osoby Błogosławionego.

W posłudze biskupiej nie brakowało akcentów łączności Kościoła lokalnego z Kościołem powszechnym. Łączność diecezji przemyskiej z całym Kościołem wyrażała się w miarę częstym podejmowaniem tematyki dotyczącej osób papieży, jak i wydarzeń ogólnokościelnych, do których w okresie pracy biskupa należał głównie Rok Święty. Ponadto rocznice papieskie były okazją do pasterskiego słowa kierowanego do diecezjan. W zależności od okazji biskup ordynariusz mocno podkreślał poświęcenie dla Kościoła oraz wzywał zawsze do modlitw i pogłębienia szacunku dla osoby papieża jako namiestnika Chrystusa i następcy św. Piotra. Tematyka papieska była poruszana niemal we wszystkich listach pasterskich biskupa.

Zasadniczo bp Nowak adresował swe słowa pasterskie do całej diecezji – nagłówki: do duchowieństwa i wiernych mogą stanowić podstawę do takiego stwierdzenia. Wyjątkiem jest list skierowany do duchowieństwa, głównie z zachętą do dążenia ku większej świętości i doskonałości kapłańskiej oraz do rozwijania swoich kwalifikacji¹⁰. Ogólnie można stwierdzić, że przemyśleniami i troskami dzielił się z całą diecezją i prosił wszystkich o gorliwość w życiu chrześcijańskim.

Sprawując rządy kościelne w diecezji przemyskiej bp Nowak wkładał wiele troski i wysiłku, by wypracowane przez wieki tradycje i nurty religijne na płaszczyźnie ogólnopolskiego życia Kościoła coraz to lepiej i dojrzalej mogły być realizowane. Dlatego też oprócz osobistej posługi biskupiej zwracał się często do wiernych z ambon kościołów diecezji. Piastując urząd pasterza diecezji miał wiele okazji do przemawiania publicznego.

Jedną z wielu były wizytacje kanoniczne, które odbywał w diecezji przemyskiej. Należy stwierdzić, iż w każdej wizytowanej parafii przywiązywał wielką wagę do głoszenia słowa Bożego – głosząc: prawdy wiary i moralności dla wszystkich diecezjan. Ponieważ pochodziły one od biskupa wywierały wpływ na słuchaczy. W kazaniach głoszonych z racji

⁹ A. [Nowak] bp, Módlmy się o kanonizację bł. Andrzeja Boboli, KDP 27/1927 z. 3, s. 80-84.

¹⁰ A. [Nowak] bp, [Do duchowieństwa o Eucharystii], KDP 27/1927 z. 2, s. 46-50.

tychże wizytacji pasterskich wykladał nie tylko prawdy wiary ale również karmił wszystkie występki i ostrzegał przed groźącymi niebezpieczeństwami lokalne Kościoły. Kazania te wynikające z wiary i troski o przepowiadanie Ewangelii wywierały niewątpliwie pozytywny wpływ na słuchacza¹¹. W samym Przemyślu oprócz Seminarium Duchownego, w którym często przemawiał, widziano także biskupa bardzo często na ambonie katedralnej. Głosił kazania skierowane do młodzieży, nauczycieli, na zakończenie rekolekcji katedralnych. Dwukrotnie głosił kazania pasyjne – w roku 1925 i 1926. Dość często głosił słowo Boże z racji świąt i uroczystości kościelnych – np. Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zesłanie Ducha Świętego, Boże Ciało. Przemawiał również do swoich diecezjan poza obrębem Przemyśla z okazji dość częstych wyjazdów na pogrzeby księży czy też z racji odpustów w miejscowościach posiadających sanktuaria maryjne¹².

Oprócz tego biskup Nowak był zapraszany z kazaniem do innych diecezji. I tak – w roku 1925 wygłosił rekolekcje przygotowujące do koronacji obrazu Matki Bożej Piekarskiej w Piekarach Śląskich¹³, a w roku 1926 wygłosił słowo Boże na uroczystość konsekracji pierwszego biskupa katowickiego Augusta Hlonda¹⁴. Wygłaszał także kazania poza granicami kraju – z racji odbywanej w 1925 roku polskiej jubileuszowej pielgrzymki do Rzymu. W drodze do Wiecznego Miasta głosił słowo Boże w takich miastach jak: Wiedeń, Wenecja, Rzym, zarówno do pielgrzymów polskich, jak i do miejscowej ludności. Warto zauważyć, że biegle posługiwał się przy tym następującymi językami: łacińskim, niemieckim i włoskim¹⁵.

W spuściźnie kaznodziejskiej jaką pozostawił po sobie zauważa się jego wielką świadomość odpowiedzialności biskupa za formowanie życia religijnego diecezji poprzez głoszenie słowa Bożego. Kazania te są

¹¹ Z. Gorzeński ks., Wspomnienia o ks. Bpie A. Nowaku ordynariuszu przemyskim ob.łac. 1924-33, rkps, strony nie numerowane (w posiadaniu autora).

¹² W. Tomaka ks., Kronika parafii katedralnej ob.łac. w Przemyślu, Biblioteka Kapitulna w Przemyślu, rkps, bez sygn., s. 10-50.

¹³ Piekary. Pamiątka koronacji cudownego obrazu Matki Bożej Piekarskiej. Piekary 1925. s. 10-15.

¹⁴ N. Cieszyński, Polska Pielgrzymka do Rzymu, Roczniki katolickie 4/1926, s. 367.

¹⁵ Tamże, s. 176; ADP Kazania z racji roku jubileuszowego napisane w języku polskim, niemieckim i włoskim, Teczka osobowa nr 3, rkps, bez sygn.

odbiciem wszelkich niemalże wydarzeń, które w tych czasach nurtowały diecezjan i w ogóle rodaków. Omawianie tych zagadnień miało za cel główny umoralnienie wiernych, akcentowano w nich przede wszystkim stronę etyczną. Stąd też kazania biskupa Nowaka są bardzo praktyczne i dostosowane do potrzeb życiowych wiernych. Nie wszystkie jednak zagadnienia poruszane w kazaniach były jednakowo wnikliwie przez biskupa opracowane. Do niektórych przykładał szczególną uwagę, często do nich powracał i kilkakrotnie omawiał z różnego punktu widzenia. W szczególności rozwijał te myśli i zagadnienia, które chciał wcielić w życie. Swoje kazania poświęcał: wierze, Eucharystii, Matce Bożej, przywiązaniu do Stolicy Apostolskiej, Lidze Katolickiej, stowarzyszeniom, akcji charytatywnej i miłości Ojczyzny.

Omawiając kazania w świetle zasad homiletycznych należy stwierdzić, że były w nich zachowane reguły homiletyczne; podział tematyczny jasny, język piękny i czysty, a samo ujęcie przedmiotu niekiedy wręcz oryginalne. Autor lubuje się w porównaniach, a znajomość Pisma świętego była kopalnią w czerpaniu i naświetlaniu zagadnień moralnych¹⁶. W materiale kaznodziejskim na uwagę zasługuje jego świadomość posłannictwa biskupiego i troska o naród, Ojczyznę, jej niepodległość, jedność obywateli i sprawiedliwość społeczną.

1. Prawdy wiary.

W listach i odezwach pasterskich biskupa Nowaka mieści się stosunkowo duża rozpiętość tematyczna, dotycząca różnorodnych problemów teologicznych oraz zagadnień życia kościelnego. Wiele tematów podejmowanych było wielokrotnie i dzięki temu stanowią swego rodzaju dokument zainteresowania i troski pasterskiej tym właśnie zagadnieniami.

Wiara

Wielokrotnie pojawia się temat wiary, rozumianej jako podstawa życia człowieka, stanowiącej o jego wartości, nadająca mu sens, wiążąca z Bogiem. Wiara jest darem przychodzącym przez pośrednictwo Kościoła

¹⁶ ADP Kazania bpa A. Nowaka, Teczka osobowa bpa A. Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

w sakramencie chrztu, którego należy strzec i rozwijać, a przede wszystkim według niej żyć¹⁷. „Wiare w Chrystusa i świadomość Jego obecności wśród ludzi” uważał za najlepszy środek do nadania ludzkiemu życiu sensu. Za dar wiary człowiek musi umieć dziękować Bogu i mieć zawsze tę świadomość, że charyzmat ten jest mu dany darmo¹⁸. O znaczeniu wiary w życiu człowieka wyraża się jako o „jedynym hamulcu, który powstrzymuje go od grzechu”¹⁹.

Świętość

Efektom uczciwego pojęcia wiary w Chrystusa – zdaniem biskupa powinno być stałe dążenie do świętości, która jest doskonałością człowieka, umiłowaniem Boga i Jego woli wyrażającej się w wypełnieniu przykazań. Wola Boża wyrażająca się w księgach Objawienia i nauczaniu Kościoła Katolickiego pragnie, aby wszyscy byli świętymi i osiągnęli coraz wyższy stopień doskonałości chrześcijańskiej²⁰.

W drodze do świętości – ukazywał biskup wzory niezawodnych orędowników, którzy swoim życiem ziemskim ukazali jak praktycznie należy dokonać ścisłego zjednoczenia z Chrystusem. Naśladownictwo świętych daje każdemu wiernemu możliwość pogłębienia umiłowania Boga oraz służby Kościołowi w jego misji i wypełnieniu jego nakazów²¹. Propagował naśladowanie świętych rodzimych, pochodzących z polskiego narodu, którzy swoją świętością i przykładem wiary, nadziei i miłości wskazali nam drogę do osiągnięcia zbawienia²².

Pokuta

Wśród zagadnień życia chrześcijańskiego wiele razy przewijał się temat pokuty, szczególnie charakteryzującej postawę człowieka wierzącego wobec Boga. Obejmuje ona sposób myślenia i pojmowania wielu spraw, ale także zewnętrzne czyny. Biskup Nowak uważał – że liturgia

¹⁷ A. [Nowak] bp, List pasterski na Wielki Post r.1927, KDP 27/1927, z. 2, s. 39-40.

¹⁸ Tamże, s. 39.

¹⁹ Tenże, List pasterski na Wielki Post r, KDP 26/1926, z. 1, s. 27-28.

²⁰ Tenże, Pierwszy list do diecezjan, KDP 24/1924, z. 11, s. 8.

²¹ Tenże, Módlmy się o kanonizację ..., KDP 27/1927, z.3, s. 82.

²² Tenże, Pierwszy list do diecezjan, KDP 24/1924, z. 11, s. 8.

Kościół poprzez przeżywanie przede wszystkim Wielkiego Postu staje się, w służbie starań i wysiłków człowieka, okazją, by być zawsze na obraz i podobieństwo swojego Pana²³.

Pokuta praktykowana przez człowieka wierzącego jest sprawdzianem żywotności jego wiary i traktowania nakazów Bożych jako najważniejszych dla życia ludzkiego. W łączności z tym zagadnieniem biskup zachęcał do chrześcijańskiego miłosierdzia i modlitwy²⁴.

Kościół

Dużo miejsca w nauczaniu biskupa Nowaka zajmował problem Kościoła, tej wielkiej społeczności Jezusa Chrystusa, przeznaczonej do realizacji celu nadprzyrodzonego i mającej swe zewnętrzne uwarunkowania. Widzialność Kościoła na ziemi z papieżem – biskupem Rzymu, kierującym całym Kościołem poprzez kolegium biskupów powołanym z jego woli i inicjatywy, kierującego się swoim prawem, odpowiednio zharmozowanymi obowiązkami i ustaleniami – stanowił dla biskupa Nowaka przedziwną drogę Boga przez Jezusa Chrystusa do każdego człowieka, który z szacunkiem i przywiązaniem powinien w Kościele żyć, działać i uświęcać się²⁵.

W pojęciu Kościoła znajdowało się miejsce i na lokalny Kościół przemyski. W wizji biskupa Nowaka diecezja przemyska jawiła się jako dzieło Boże, dzieło Chrystusowe, które z woli Chrystusa ma się rozwijać jako rodzina diecezjalna. W całym Kościele, którego jest ona częścią, żywym organizmem, w którym Chrystus Pan jest Głową przez swojego namiestnika, tj. papieża, jest sercem przez Eucharystię; duszą zaś jego jest Duch Święty, którego Chrystus zesłał od Ojca Niebieskiego, a wierni słuchaczami Jego woli²⁶.

W swych wypowiedziach mocno podkreślał biskup związek z papieżem. Ten element jedności wspólnoty diecezjalnej z Ojcem świętym stawiany był przez niego bardzo wyraziście. Płynął on nie tylko z zasad doktrynalnych, ale z głębokiego, osobistego przekonania. Posunął się nawet do stwierdzenia, że Chrystus nie mniejszą wagę przypisywał papie-

²³ Tenże, List pasterski na Wielki Post r. 1926, KDP 26/1926, z. 1, s. 29.

²⁴ Tenże, List pasterski na Wielki Post r. 1928, KDP 28/1928, z. 2, s. 54-55.

²⁵ Tenże, List pasterski na Wielki Post r. 1926, KDP 26/1926, z. 2, s. 23-24; Por. KDP 27/1927, z. 2, s. 39-40.

²⁶ Tenże, Pierwszy list do diecezjan, KDP 24/1924, z. 11, s. 7.

stwu, niż „największej tajemnicy (...) wiary, jaką jest Przenajświętszy Sakrament. Bez papieżstwa niemożliwy jest Kościół. Bez papieżstwa i jego ścisłej łączności niemożliwy jest diecezjalny, święty, katolicki, apostołski Kościół”²⁷. Zerwać z papieżstwem, to znaczy zerwać z Chrystusem. Stawiał papieżstwo na równi z Eucharystią, mówiąc o zerwaniu z papieżstwem, jako o zerwaniu z Chrystusem, myślał o więzi wewnętrznej a nie jedynie jurysdykcyjnej, której także nie odrzucał. Akceptował ją w całej rozciągłości jako wyrosłą z ducha Kościoła, tym bardziej, że papież i papieżstwo jest widzialnym znakiem niewidzialnego Chrystusa, który działa w swoim Kościele²⁸. Niewidzialna działalność Chrystusa w Jego Kościele koncentruje się w Eucharystii. Biskup Nowak nazwał ją „prawdziwym odrodzeniem wspólnoty diecezjalnej”²⁹. Wspólnota Kościoła przemyskiego, która ma być jednością Chrystusa mimo różnic społecznych, czy przeżywanych niepokojów, zdolna jest być ową jednością w Chrystusie przez Eucharystię, która jednoczy i obejmuje wszystkie rzeczywistości nadprzyrodzone i ziemskie, indywidualne i społeczne³⁰. Ideę tę powtarzał biskup wielokrotnie, jednak najlepiej przedstawił ją w liście pasterskim w sprawie jubileuszu 1900 rocznicy męki i śmierci Pana Jezusa. Pisał wtedy: „Zbawiciel ustanowił Eucharystię (...) będącą wyrazem szczególnej Bożej dobroci dla świata, (...) przyczyniającą się do odwrócenia umysłów ludzkich od sporów, walk i utrapień gnębiących ludzkość, aby serca ludzi skierować do Boga, przywracając im miłość i zgodę, pokój i pomyślność”³¹.

W spuściźnie pisarskiej biskupa Nowaka natrafia się także na nieliczne teksty, które w drodze analizy stanowić mogą odpowiedź na pytanie o miejsce Najświętszej Maryi Panny w Kościele. Autor posługuje się przyjętą terminologią – Maryja: „Orędowniczka wiernych”, „Stolicą łaski i miłosierdzia”, „Matką nieustającej pomocy”, „Królową pokoju” itp. W pierwszym liście do diecezjan twierdzi, że rządzi Ona w diecezji przemyskiej w swoich 11 sanktuariach, a także ukazuje nam Matkę Bożą

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tenże, List pasterski na Wielki Post r.1927, KDP 27/1927, z. 2, s. 50.

³⁰ Tamże, s. 45-46.

³¹ Tenże, List pasterski w sprawie Jubileuszu 1900 rocznicy Męki i śmierci Pana Jezusa, KDP 33/1933, z. 3, s. 87.

jako Matkę opiekującą się nami macierzyńską miłością i prowadzącą do wiary w Chrystusowym pokoju³².

2. Wykład zasad moralnych.

Pod koniec XIX i w początkach XX wieku ukształtował się na ziemiach polskich ustrój kapitalistyczny. Wiele w nim jednak zostało przeżytków starego systemu feudalnego. Przejawiało się to m.in. w penetracji ziem polskich przez obcy kapitał, korzystający z taniej siły roboczej. W całym przemyśle dokonał się przewrót techniczny, a wraz z jego rozwojem zwiększyły się szeregi klasy robotniczej, rekrutującej się głównie z ludności chłopskiej opuszczającej wieś, np. w Galicji proletariat liczył w 1910 roku około 90 000. Byli to po części pracujący w przemyśle naftowym chłopo – robotnicy³³. Wzrost liczebny klasy robotniczej i powiązanie jej z zakładami pracy wpływały na kształtowanie się świadomości klasowej jej członków.

Istotne i ważne miejsce w panoramie politycznej II Rzeczypospolitej zajmowały partie robotnicze. Znacznie szersze wpływy w ruchu robotniczym miała jedna z czołowych jego partii – Polska Partia Socjalistyczna. Za naczelną swą zadanie uważała PPS utrwalanie odzyskanej niepodległości oraz zaprowadzenie w niepodległej Polsce rządów demokratycznych. Wiele uwagi poświęcała PPS szerokiej rozbudowie ustawodawstwa socjalistycznego oraz ochronie pracy. Głosiła hasła szerokich swobód obywatelskich, tolerancji religijnej, oddzielenia państwa i Kościoła³⁴. Propagandowa działalność socjalistyczna docierała do wszystkich zakątków ziem polskich a jej natężenie zaznaczyło się wyraźnie na początku egzystencji odrodzonego państwa polskiego. W miastach drukowano nawet swoje pisma zasypując społeczeństwo ogromną ilością broszur, ulotek i odezw. Socjalizm polski w swych początkach nie był wolny od silnych wpływów anarchistycznych. Działacze obiecywali stworzenie nowego porządku społecznego, opartego na doskonałym społeczeństwie socjalistycznym. Radykalizm społeczny łączył w ówczesnych programach socjalistycznych walkę z religią i Kościołem. Taka agitacja łączyła się z propagandą materializmu, bezbożnictwa i antyklerykalizmu.

³² Tenże, Pierwszy list do diecezjan, KDP 24/1924, z. 11, s. 8.

³³ J. Topolski, Zarys dziejów Polski, Warszawa 1982, s. 178.

³⁴ H. Zieliński, Historia Polski (1914-1939), Wrocław 1982, s. 132-133.

Ludzie zaniedbani pod względem religijnym i moralnym odrzucali moralność chrześcijańską, nie przyjmując żadnej innej. Nierzadko spotykano ludzi chełpiących się ze swego ateizmu, nie umiejących jednak uzasadnić swoich poglądów.

Należy stwierdzić, że z początkiem niepodległego państwa polskiego silnej aktywizacji uległy rewolucyjne prądy społeczne lansujące równoległe do swoich radykalnych poglądów społecznych antychrześcijańskie teorie w poglądach na świat i życie³⁵. Rządy zaborców pozostawiały duchowieństwu jedynie duszpasterstwo, które okazało się niewydolne wobec narastających problemów społecznych i ekonomicznych szerokich warstw społeczeństwa. Duchowieństwo parafialne i biskupi tamtego okresu nie miało zrozumienia dla budzących się potrzeb i ostro zarysowującej się kwestii społecznej. Niektórzy biskupi zdawali sobie sprawę z tego, że dążenia do poprawy doli robotników i chłopów są słuszne w socjalizmie, odrzucając jednak poglądy i środki prowadzące do poprawy tychże warunków. Zgadziali się na krytykę istniejącego porządku społecznego³⁶. Mimo to, zasady socjalizmu były surowo osądzone przez papieży – Leona XIII i Piusa XI. Głównym powodem potępienia socjalizmu był programowy ateizm i materializm; głoszono, że religia będąc sprawą całkowicie prywatną powinna być wyjęta z życia społecznego i wychowania młodzieży. Należy oddzielić Kościół od państwa, usunąć wszelkie wpływy religii na prawodawstwo państwowe. Drugim powodem negatywnego ustosunkowania się do socjalizmu był jego pogląd na małżeństwo i rodzinę jako instytucję prywatną i świecką. Wolna miłość, rozprężenie moralności, należały do przedmiotu krytyki ze strony biskupów³⁷. Biskupi bronili zasad wiary i praw istotnych dla chrześcijaństwa i koncepcji życia przezeń inspirowanych, nie broniąc istniejącego porządku społecznego. Bronili wolności człowieka, godności rodziny, własności prywatnej; takiego porządku społecznego, który gwarantowałby powyższe wartości.

Zadaniem Kościoła było – nie popieranie dążeń rewolucyjnych, ani wypracowanie nowych programów społeczno – gospodarczych. Zadania ówczesnego Episkopatu Polski koncentrowały się na obronie prawdy

³⁵ L. Górski, Kościół polski w sprawie społecznej, Lublin 1931, s. 52-59.

³⁶ R. Dzwonkowski, Listy społeczne biskupów polskich 1891-1918, Paris 1974, s. 33.

³⁷ Tamże, s. 92-93.

i sprawiedliwości obyczajów oraz straży prawdziwego postępu od tego co jest błędem i odstępstwem od zasad, które stanowią podstawy prawdziwego rozwoju społeczeństwa³⁸.

Podobnie jak inni biskupi polscy, bp Nowak w tej kwestii trzymał się wiernie wskazań Stolicy Apostolskiej i jej wytyczne starał się wprowadzić w życie. Watykan był negatywnie ustosunkowany do cywilizacji hołdującej naturalizmowi i liberalizmowi, sprzyjającej socjalizmowi, który łączył się wyraźnie z ateizmem – mającym wprowadzić nowy porządek społeczny połączony z odrzuceniem zasad moralności chrześcijańskiej³⁹. Fakt, że ruch socjalistyczny miał zdecydowane podłoże światopoglądowe i antykościelne, łatwo zrozumieć, że dla biskupa przemyskiego – socjalista, komunista był synonimem niewierzącego, zdecydowanego wroga religii i tym samym narodu, który w całej swej historii był narodem katolickim⁴⁰.

Biskup Nowak był żarliwym przeciwnikiem propagandy wrogiej chrześcijaństwu. Już w pierwszym liście do diecezjan pisał: „są drapieżne wilki, które wszelkimi sposobami wciskają się do owczarni, by niweczyć Królestwo Boże a zakładać królestwo kłamstwa, grzechu, nienawiści, słowem – królestwo szatana”⁴¹. Ordynariusz zajmował także negatywne stanowisko wobec partii radykalnych i lewicowych. W swoich listach potępiał komunistów, socjalistów i ludowców, wyraźnie sympatyzujących z socjalistami. Poglądy biskupa na zagadnienia życia moralnego i obyczajowego nie są do głębi ukazane w szczegółach. W ramach swojej działalności pasterskiej w Przemyślu umacniał diecezję w wierze katolickiej i wierności dla Kościoła. Dążył usilnie do tego, by w parze z odrodzeniem politycznym szło także duchowe odrodzenie narodu i powierzonych mu diecezji.

Biskup Anatol Nowak w swoich listach pasterskich i kazaniach poruszał sprawy moralno – obyczajowe, w powiązaniu z założeniami Episkopatu Polski, dostosowując je do konkretnych, lokalnych warunków. Wykład tychże zasad według przykazań Bożych i kościelnych roz-

³⁸ Tamże, s. 168-169.

³⁹ K. Grzybowski, Doktryna polityczna i społeczna papieża (1789-1968), Warszawa 1971, s. 227.

⁴⁰ A. [Nowak] bp, [List pasterski o apolityczności Akcji Katolickiej], KDP 33/1933, z. 2, s. 38.

⁴¹ Tenże, Pierwszy list do diecezjan, KDP 24/1924, z. 11, s. 8.

patrywać będziemy w aspekcie obowiązków wobec Boga, Kościoła, społeczeństwa, a także wobec Ojczyzny.

Małżeństwo i rodzina

Rządowa komisja kodyfikacyjna przygotowywała nowe prawo małżeńskie, godzące w świętość i nierozzerwalność małżeństwa. Nowe prawo w swym programie dopuszczało rozwody, co w konsekwencji wprowadziłoby związki cywilne, pozwalające na zmianę statusu małżeństwa⁴².

W pasterskiej trosce o dobro wiernych biskup Nowak zwrócił się do swoich diecezjan z prośbą o obronę zasad chrześcijańskiego małżeństwa. W liście pasterskim do wiernych prosił „by ustnie i na piśmie bronili świętości i nierozzerwalności sakramentu małżeństwa”. Podstawy nauki o sakramentalności małżeństwa opierał na prawie Bożym twierdząc, że żadna władza ludzka nie może go ignorować i zmieniać. Wzywał diecezjan do przeciwstawiania się tym projektom, które lekceważą i łamią prawo Boskie⁴³.

Rodzina chrześcijańska jest m.in. najważniejszym środowiskiem, w którym kształtują się poglądy, postawy dzieci i młodzieży odnośnie do małżeństwa i rodziny. W procesie tym ważną rolę spełniają szersze kręgi społeczności jak państwo i Kościół. Państwo miało liczne możliwości oddziaływania, przede wszystkim przez szkoły i środki społecznego przekazu. W laickiej prasie, literaturze ukazywano małżeństwo jako „związki luźne”. Literatura ta ukazująca się w dużych nakładach miała szeroki zakres oddziaływania – propagowała liberalizm, przeciwstawiając się równocześnie katolickiej nauce i tradycji⁴⁴.

Biskup Nowak obserwując pogarszającą się sytuację moralną małżeństwa i rodziny na wskutek propagowanej laicyzacji pisał, że „są zakusy usunięcia ze szkół praktyk religijnych i nauki religii (...) jak również próby podważenia świętości i uczciwości rodziny katolickiej przez wprowadzenie ślubów i rozwodów cywilnych. Czym by stał się naród (...) gdyby katolicka rodzina, owa podstawa zdrowego społeczeństwa, została

⁴² Orędzie Episkopatu Polski, Warszawa 10.XI.1931 r., KDP 31/1931, z. 12, s. 431.

⁴³ A. [Nowak] bp, List pasterski w sprawie Stowarzyszeń Pań Miłosierdzia św. Wincentego á Paulo, KDP 31/1931, z. 12, s. 433.

⁴⁴ Tenże, List pasterski na Wielki Post r. 1926, KDP 26/1926, z. 1, s. 27-28.

rozbita i gdyby młodzież szkolna, nadzieja i przyszłość (...) została wychowana bez Boga”⁴⁵.

Posłannictwo biskupa i kapłana

Biskup Nowak ukazywał wiernym, że jego zadaniem jest przypomnienie prawd wiary, zasad moralności, przedstawienie dyrektyw Kościoła a także dawać wreszcie konkretne wskazania, zapewniające diecezji możliwość najpełniejszego rozwoju świadomości religijnej i moralności chrześcijańskiej. Ordynariusz przemyski w kazaniu na Nowy Rok 1925 w następujących słowach określił swe zadania jako biskupa diecezji: „mam was strzec, abyście nie sprzeniewierzyli się ideałom katolickim i polskim, abyście wiarę świętą ojców waszych utwierdzili i spotęgowali, ażebym wcielił w was miłość Kościoła i ojców waszych, którzy byli przedmurzem chrześcijaństwa i ojczyzny od naporu naszych wrogów”⁴⁶. Swoje obowiązki biskupa, określał jako ojcowskie. Jeżeli diecezja jest Chrystusową rodziną, to on jest ojcem swojego duchowieństwa i ludu wiernego; ojcem, który uczy, kieruje i który jest kapłanem. Biskup, jako ojciec w swojej potrójnej funkcji wraz z wiernymi buduje dzieło Chrystusowe, którego pierwszym i najgłębszym przykazaniem jest jedność wszystkich jego dzieci⁴⁷. We wspomnianym wyżej pierwszym liście pasterskim biskup Nowak ukazał zadania i program działania parafii, jako najmniejszej organizacyjnie jednostki w strukturze Kościoła. W wywodach na temat parafii ukazuje urząd i władzę biskupa jako hierarchiczną i apostolską – stwierdza iż z chwilą objęcia diecezji przemyskiej pragnie zachować jedność całego Kościoła lokalnego, z woli którego przyszedł urzeczywistniać i budować Królestwo Boże. Zwracając się do wiernych, mówi: „musicie być ludźmi dobrej woli, a będziecie ludźmi dobrej woli, gdy w całym życiu (...) będziecie pełnić świętą wolę Bożą, zachowywać przykazania Boskie i kościelne, wykonywać obowiązki swojego stanu, słuchać namiestnika Chrystusa Pana i tych, których On do was posyła”⁴⁸.

⁴⁵ Tenże, List pasterski w sprawie Ligi Katolickiej, KDP 28/1928, z. 8-9, s. 166.

⁴⁶ ADP, Tenże, Kazanie na Nowy Rok 1925, Teczka osobowa bpa Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

⁴⁷ Tenże, Pierwszy list do diecezjan, KDP 24/1924, z. 11, s. 7-8.

⁴⁸ Tamże, s. 5.

W kazaniu do kapłanów na temat celibatu w Kościele ukazał ideał kapłana oddanego całkowicie służbie Bożej w sprawie polepszenia niedoli człowieka. Warunkiem takiej służby jest całkowita wolność wewnętrzna, oderwanie się od dóbr materialnych, dobrowolnie przyjęte dla Chrystusa ubóstwo. Kapłaństwo jest „łaską nad łaskami, powołaniem Bożym do ofiary, posłuszeństwa, wyrzeczenia się – do męczeństwa duchowego”. Praca ta powinna być społeczna i duchowa. „To podwójne zadanie nie idzie obojętnie jedno obok drugiego, lecz ma się łączyć razem jako obowiązkowe”⁴⁹. O pracy duchowieństwa decyduje duch pokuty, gorliwość w wypełnianiu obowiązków – przepowiadanie słowa Bożego, katecheza i odwiedziny parafian⁵⁰. Żadne prace i żadne pobożne praktyki na nic się nie zdadzą, jeżeli wierni nie będą widzieli kapłana – naśladowcy Chrystusa, miłosiernego, czystego i gorliwego. Przeszkodą w takiej pracy kapłańskiej jest chciwość, skąpstwo, zbytek, życie świeckie, lenistwo, zajmowanie się sprawami świeckimi, rozpusta, niepohamowana złośliwość⁵¹.

Na podstawie przytoczonych cytatów i myśli biskupa Nowaka należy stwierdzić, że cechowała go wielka odpowiedzialność za misję pełnionego pasterzowania diecezji i przekonanie co do słuszności postawionych przed nim zadań. Wychodził z założenia, że Kościół pełni swoją zbawczą misję w każdym narodzie, dlatego był przekonany, że każdy biskup powinien czuwać nad działalnością partii i instytucji społeczno – politycznych. Twierdził, że biskupi mają obowiązek czuwania nad zgodnością z Ewangelią całokształtu życia narodowego i społecznego. Całe życie narodu powinno opierać się na „przyrodzonym i nadprzyrodzonym prawie sprawiedliwości, miłości, jako ostoji i więzi obywatela”. Stąd też religia katolicka powinna zajmować w społeczeństwie polskim miejsce uprzywilejowane i naczelne⁵². Biskup Nowak licząc się ze Stolicą Apostolską był posłuszny jej dyrektywom. Szanował władzę świecką, ale nie tolerował prób mieszania się w sprawy Kościoła. „Takie zasady są nie-

⁴⁹ ADP, Tenże, Bezżeństwo kapłanów w Kościele katolickim, Teczka osobowa bpa Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

⁵⁰ ADP, Tenże, Obrona dogmatu spowiedzi, Teczka osobowa bpa Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

⁵¹ ADP, Tenże, Bezżeństwo kapłanów w Kościele katolickim, Teczka osobowa bpa Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

⁵² ADP, Tenże, Kazanie do pielgrzymów, Teczka osobowa bpa Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

możliwe w Kościele katolickim, aby władza państwowa ingerowała w sprawy czysto duszpasterskie”⁵³.

Działalność charytatywna.

Ten dział duszpasterstwa stanowił szczególne pole zainteresowania przemyskiego biskupa. Widział on potrzebę jak najszybszego zajęcia się sprawą ludzkiej nędzy, która wówczas w skali ogólnoswiatowej jak i diecezji przybierała szczególnie wielkie rozmiary. Dlatego też był gorącym zwolennikiem i propagatorem niesienia pomocy nie tylko przez formy indywidualne, lecz przez zorganizowaną akcję.

W liście pasterskim do duchowieństwa i wiernych gorąco zachęcał do zorganizowania pomocy dla biednych. W liście tym czytamy słowa zachęty do: rządców parafii, szczególnie miejskich, jak i również wiejskich, gdzie chrześcijańskie miłosierdzie ma wielkie pole do działania – aby zajęli się sprawą tworzenia stowarzyszeń takich jak: Towarzystwa św. Wincentego á Paulo, które są bardzo pożyteczne i potrzebne, szczególnie w naszych czasach. List ten jest bardzo poważny w swojej treści. Jednocześnie ordynariusz wydaje zarządzenie, aby takie stowarzyszenia organizować obowiązkowo we wszystkich parafiach diecezji⁵⁴.

Patriotyzm.

Biskup A. Nowak przed objęciem rządów w diecezji przemyskiej przebywał w Krakowie i był naocznym świadkiem prężnego życia narodowego i kościelnego. Był przekonany, że broniąc moralnych zasad życia rodzinnego i społecznego, najlepiej służy narodowi⁵⁵. Ponadto był przekonany o nierozzerwalności więzów łączących naród polski z Kościołem katolickim. Twierdził, że po wierze i Bogu najdroższa ma być Ojczyzna, która jest jak matka – żywi nas i okrywa. Ojczyzna nie wymaga uczuć, lecz sumiennego życia i wytrwałej pracy dla jej dobra. W taki sposób określał zasady moralne wobec Ojczyzny. Mówił, że naród zawdzięcza

⁵³ ADP, Tenże, Kazanie na Wielki Piątek, Teczka osobowa bpa Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

⁵⁴ Tenże, List pasterski w sprawie Stowarzyszeń Pań Miłosierdzia św. Wincentego á Paulo, KDP 31/1931, z. 12, s. 435.

⁵⁵ ADP, Tenże, [Kazanie do wiernych z okazji odzyskania niepodległości], Teczka osobowa bpa Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

wierze i moralności najwyższe wartości. Naród, który odnosił tyle zwycięstw i ciągle je odnosi dzięki cnotom chrześcijańskim, które zrodziła wiara katolicka obdarowując go Bożymi darami. Dlatego trzeba iść za Chrystusem i oddać Mu siebie, bo tylko On może nas nauczyć, jak żyć i pracować nad zwycięstwem prawdy⁵⁶.

W innym przemówieniu ukazał rolę wiary w życiu Polaków rozproszonych po świecie – „bo wiara dała im hart i moc ducha i nieślabnącą nigdy miłość ziemi ojczystej, a przecież tam są oni często i długo pozbawieni pociech religijnych i oderwani od Macierzy. Tu Bóg daje wam łaskę wielką, że macie kapłanów, więc powinniście być odporni na wszelkie zło, macie obronę, ażeby utrzymać wiarę ojców waszych i strzec się odszczepieństwa”⁵⁷.

Biskup ordynariusz uczył wiernych, że miłość ojczyzny winna się przejawiać w wypełnieniu obowiązków obywatelskich, zgodnych z prawem konstytucji w odrodzonej Polsce; w gorącym umiłowaniu ojczystej ziemi i serdecznej trosce o jej rozwój. Od przywiązania Polaków do wiary, kraju, narodu uzależniał istnienie suwerenności i świętości Ojczyzny⁵⁸.

⁵⁶ ADP, Tenże, Nauka na święto Oczyszczenia NMP, Teczka osobowa bpa Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

⁵⁷ ADP, Tenże, Kazanie do pielgrzymów polskich, Teczka osobowa bpa Nowaka nr 3, rkps, bez sygn.

⁵⁸ Tamże.